

Tanja Zeljazkova

TOWARD DEFINITION
OF UNDERSTANDING

(abstract)

On this borderline between two millenniums, theoretical reflection is struggling with the temptation to re-evaluate all the achievements that human reason has accumulated on the long and thorny road of human reason's becoming what it is. This reevaluation must be seen in terms of a new conceptual framework that is yet to be constructed. The search for theoretical reference points for an adequate interpretation of occurring reality necessarily follows cognitive procedures that take into account the changes unfolding in the object of analysis, and do so within a changing context.

One such wide-ranging procedure is **understanding**, in the sense of interpreting the meaning and significance of theoretical realities and realities lying outside theory. Through this procedure, the answer to the

question "Why is there anything at all, why do things happen as they do?" can be expressed more concretely.

The article traces the author's theoretical searches and develops the following ideas:

Finding a currently usable concept of understanding. Understanding is a mechanism for creative decoding of reality and of the meaning of the messages of reality, according to rules.

Epistemological interpretation of understanding. **To understand something means to realize the act of creating a reality between the object and the subject of cognition; here the object is considered in the broadest sense: as a thing, in terms of property and relation, or as subject. The subject is the one who deciphers the codes and, using them freely, constructs cognitive schemes or strategies of action.**

Understanding as the organizing principle of the puzzle that we call cognition. Understanding of theories consists in perceiving and decoding a secondary, post-artefact reality.

Таня
Желязкова

КЪМ
ДЕФИНИРАНЕТО
НА РАЗБИРАНЕТО

Таня Желязкова

КЪМ ДЕФИНИРАНЕТО НА РАЗБИРАНЕТО

Периодите на преход с глобален характер са рядкост в човешката история. Осмислянето на преходността поставя на изпитание мисловността на поколението, което има шанса да е неин съвременник. В тази мисловност по естествен път заработват два основни за познавателния процес механизма на **оценяването** и **прогнозирането**, които в другите етапи от научното развитие се проявяват в по-неявна форма. В този контекст на преосмисляне се подлагат утвърдени понятия като старо-ново, обективно-субективно, общо-единично. Чрез тях се описват инвариантни характеристики на обектите и техните отношения, като се преоценяват и подходите за тяхното опознаване.

На прага между две хилядолетия теоретичната рефлексия е изправена пред предизвикателството да се пребори с изкушението за преценка на всичко достигнато от човешкия разум през дългия и трънлив път на собственото му ставане, погледнато през призмата на все още неизградена нова понятийна рамка. Търсенето на теоретичните маркери, чрез които може да се постигне адекватна интерпретация на ставашото, неизбежно преминава през познавателни процедури, отчитащи промените в анализирания обект при условията на променящ се контекст.

Една от тези процедури с широк обхват е **разбирането** като интерпретиране на смисъла и значението на теоретичните и извънтеоретичните реалии.

Чрез него отговорът на въпроса: “Защо изобщо нещо е или става така?” придобива по-конкретен израз.

Обект на анализ тук са само част от изводите за същността на разбирането, до които съм достигнала.

Трудно можем да се ограничим само с едно единствено определение на разбирането. Дефинирането му като цялостна същност се изплъзва. Аксиоматизирането му е още по-невъзможно. Това обстоятелство донякъде ми напомня ситуацията с определенията за културата. Въпреки че разбирането няма претенцията за такава многобройност на дефинициите и тълкуванията, самата му природа допуска поливариантност не само при експликацията му, но и при опитите да бъде вкарано в една единствена формулировка. Много умове са се упражнявали върху него, но струва ми се все още не разполагаме с цялостна формула.

Ето кратка илюстрация. Разбирането е:

- възникване на съответстващ сетивен образ;
- допустима интерпретация на теорията;
- приближаване към нова идея;
- обяснение;
- умение да се изрази знание на естествен език;
- намиране на обща идея;
- откриване и преодоляване на парадокс;
- отговор на въпрос;
- анализ на контрафактуална ситуация (“какво би било, ако...”);
- степен на овладяване на знанието (С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский, 1985, с.13).

При първо приближение излиза, че е по-лесно да се каже какво не е разбирането, отколкото да се каже какво то е. При по-нататъшен анализ започват да се открояват различни нива на експликация на същността му, което го прави понятие с широк обем. Или, както се изразява Богдан Богданов, тежко понятие, защото в самата дума, чрез която се изразява, е заложена многозначност.

Тази многозначност се поражда и от обекта на разбирането. Оказва се, че дефинирането на разбирането е в пряка зависимост от това, което се разбира: вещи, свойства или отношения; същности или явления; структури или функции; понятия, оценки или ценности; правила или норми; природни феномени или артефакти.

Повечето изследователи още през 60-те години на XX век се обединяват около характеристики на разбирането като многостепенен процес, разгърнат във времето, опиращ се на минал опит и увенчан с внезапно озарение (М. Бабанова, 1969, с.11). Типични са схващанията за разбирането като осмисляне на езикови образувания – изказвания, текстове, естествени или формализирани езици, или като “форма на духовно-практическо усвояване на действителността въобще”. (С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский, 1985, с.5)

Изходната формула, която аз приемам като отправна за дефинирането на разбирането, е: *разбирането е декодиране на смисъл*. След нейното разгръщане се спрех на по-широкото определение, според което *разбирането е механизъм за творческо декодиране на действителността и смисъла на нейните послания по правила*.

Тук няма да описвам дългите си търсения на тази формула, която да ми послужи като “квант определяемост” при по-нататъшните проекции на разбирането в епистемологичните схеми. Това ще бъде предмет на по-разширена предстояща разработка. Но бих искала да откряна вратата пред мисловната лаборатория, в която попаднах, търсейки отговор на въпроса: “Що е то разбирането?”.

Разбирането е механизъмът за налагане на своеобразна “кодова матрица” върху действителността за извличане на посланията, които тя ни изпраща. Посланието е вид информация – знакова структура, организирана според правилата за възприемане в конкретно дефинируема среда. В този смисъл разбирането е декодиране по правилата, но с обратен знак, по които структурата е кодирана. Кодирането предполага разбираемост на информацията и се осъществява по правилата за нейното предаване, а декодирането предполага познаване на правилата за приемане на информацията и нейното осмисляне в разбирането.

Според Уейн Уикългран кодирането е система за представяне на всякакъв вид мисли: идеи, възприятия, образи, черти, сегменти, реакции, понятия, твърдения, схеми. (*Енциклопедия психология*, 1998, с.501) Кодирането е средството, чрез което знаците и символите се изпълват със съдържание и заживяват в алгоритми, програми, парадигми и теории. Кодът е единица разпознаваема същност на информационно, психологическо и дори на равнището на колективното безсъзнателно. В човешкия свят, но и в природния, тече процес на кодиране чрез трансформиране на енергията от един вид в друг, което трансформиране определя същността и функциите на съществуващото. Природата подготвя своите послания за този, който ги усеща или разбира.

Посланието е пред-разбиране. То носи в себе си схемата, по която би следвало да бъде разбрано. *Декодирането е същинското разбиране*. Ако не умея да декодирам информацията, която получавам, не мога да достигна до смисъла на нещото, т.е. не го разпознавам като точно определено нещо и следователно не го разбирам. Или не зная кода, или не владея правилата на декодирането.

Да разбере нещо, означава да осъществя акт на създаване на реалност между обекта и субекта на познанието, където обектът се разглежда в най-широк смисъл. Субектът е този, който разпознава кодовете и, боравейки с тях свободно, изгражда своите познавателни схеми или стратегии за действие. Той “черпи познания от колективната памет и усвоява разнообразна информация от света при движението си в различни среди: професионална, социална, семейна и културна”. (*Бяла книга за образование и подготовка*, 1996, с.32)

Субектът, който прави възможно разбирането въобще, пренася в неговото осъществяване пространствено-времето си определеност, изразена в духа

на епохата, на която е рожба. Подчинявайки се на утвърдения в тази епоха стил на мислене (включително и научното) като “определен всеобщ начин за получаване на знания” (Н. А. Силенко, 1983, с.150), субектът разполага с определен набор от семантични полета, от които трябва да направи своя избор. В акта на разбирането той декодира вече кодирани програми от определен социокултурен контекст и в този смисъл не е свободен като субект. Колкото повече кодове е усвоил и владее той, толкова по-големи са възможностите му да избере от възможните семантични полета най-адекватния на контекста субстрат за декодиране.

Декодирането, като редица от логически операции на анализ, е разшифроване, търсене на кода на всяко нещо, който е фиксиран в неговия смисъл. Смисълът зависи от контекста, а контекстът – от дейността. Тук излизам от класическото схващане за контекста като реалия от лингвистиката, логиката или методологията на науката. В контекста се включват и онези параметри, които го дефинират чрез изразните средства на посочените теоретични области.

Контекстът задава смисловото поле на разбирането (декодирането). Той интегрира смисъла и го ограничава чрез своето ограничаване. Неограниченият контекст води до неразбиране. А ограничаването се определя от духовната доминанта като метаконтекст. *Метаконтекстът, който съхранява универсални и общозначими знаци,* позволява две или повече смислово различни системи да имат общ контекст.

Смисълът е във функцията на нещото, която е ядрото на неговия код. Промяната на функцията води до промяна на смисъла. “По принцип предназначението фактически е значението.” (Л. Ганчев, 1998, с.7) Функциите са инвариантни, но се осъществяват от различни субстрати. Когато един предмет се свързва само с една функция, той е “крайно” определен, отграничен. Този, който се свързва с повече от една функция и смисълът му се задава от конкретната функция, която има в момента на определянето му, е “крайно” неопределен и неотграничен. Вероятността да бъде разбран, съответно неразбран, първият предмет, е петдесет процента. Вероятността да бъде разбран вторият предмет се увеличава, защото функционирането му зависи от ясни контекстуални параметри, които го дефинират почти еднозначно.

Функциите се изпълняват от структури. Следователно, *разбирането е декодиране на структурата и отношенията на субстрата,* който е външен за разбирането. По своята същност обаче самото разбиране е структуриране – на опит, познания, мислене. Критерий за осъществен акт на разбиране е “разпознаването” на функцията, заложена в кода-смисъл, съчетано с адекватната проява на функцията, обхваната от смисъла. *Функциите създават единството на кодовете за разбиране.* Функциите, заложи в смислови кодове, формират контекстуалното сходство, което не съответства на “семейните прилики” на Витгенщайн. Защото неограничеността на възможните употреби на елементите на езика поражда различни значения, а оттам и различни смисли. Но все пак “всеобщият човешки начин на действие е системата на отнасяне, чрез която ние тълкуваме за себе си един чужд език”. (Л. Витгенщайн, 1988, с.234) Този “чужд език” може да бъде всяко послание, отправено към нас.

*

Онтологията на разбирането, която тук не е обект на изложение, разкрива неговата природа, структура, механизъм, *различните равнища* (емпирично, теоретично, метатеоретично) на разбирането като степени на усвояване на действителността, както и *четири форми на съществуване (четирите "П")* като *подход* (начин на пристъпване към нещо), *процедура* (спазване на последователност в сложността), *процес* (съвкупност от закономерно следващи стадии, които представят една единна линия на развитие) и *принцип* (основно начало на наука или учение). (*Български тълковен речник*, 1973)

Освен това за разбирането може да се говори в тесен смисъл – как става актът на разбиране, и в широк смисъл – каква е технологията за проникване в битието чрез разбиране.

От набелязаните "маркери" става ясно, че разбирането не може да се схваща еднозначно, нито може да се експлицира от ограничен кръг гледни точки. Пълното му "обхващане" едва ли е възможно, но си заслужава да се изгради обяснителната му схема, която да послужи като отправна точка за анализ на всеки негов акт.

*

Епистемологичният ракурс към *разбирането* разкрива неговата същност *като организиращ принцип* на пъзела, наречен познание. Как подреждаме този пъзел?

Имаме предварително цялостна картина	<i>Цел</i>
Събираме всички части	<i>Предпоставки</i>
Правим първо рамката	<i>Полето на възможни решения</i>
Разпознаваме частите	<i>Изследваме частите</i>
Разпределяме частите в групи	<i>Формираме гнезда от понятия</i>
Търсим подходящите им места	<i>Изграждаме структура</i>
Постепенно запълваме пъзела	<i>Проби и грешки – верификация</i>
Проверка на точността на подреждането	<i>Фалшификация</i>
Построяване на пъзела	<i>Изграждане на теорията</i>
Пренасяне на опита в построяване на друг пъзел	<i>Приложение на създадената познавателна схема (теория)</i>

Теориите като продукти на познавателния процес са структури, схеми, които се налагат като модели върху действителността. Те са дрехите, които не променят същността, но я представят по различен начин. Модата в познанието се променя също толкова често, колкото и облеклото. Задачата на разбирането не е да се увеличи по умопомрачаващите одежди, а да проникне в смисъла на съществуването на една теория, т.е. какво тя иска да каже или докаже. *Да се разбере теорията, означава да се реконструират проблемите, които тя разрешава.* Функционирането на теорията

е постоянно разрешаване на проблемни ситуации. И тъй като в “съдържа- телно отношение теорията представлява своеобразна йерархия от знания с различни равнища на абстрактност и идеализираност” (Ст. Василев (Васев), 1996, с.76), в този смисъл разбирането на равнището на теоретич- ното познание борави с метапроблеми.

Всяка нова теория е своеобразна кодова структура, която задава мо- дела на собственото си декодиране (разбиране). Принципите на изг- раждане на кодовите структури се основават на единството на инвариант- ността и поливариантността. Колкото е по-ниска степената на абстрактност, толкова е по-голяма инвариантността. Колкото е по-висока степената на абстрактност, толкова е по-голяма поливариантността.

*

Удивително много научни области имат претенцията да интерпретират разбирането от различна гледна точка, превръщайки го в методологичен проблем. От Платон и Аристотел, през теологическата екзегетика, до края на XIX век, когато се полагат основите на съвременната херменевтика, човешкото познание се е люшкало в лоното на вечното питане: как става възможно проникването в същността на нещата и кое ни гарантира, че “видимото” е реално? Многобройните отговори на този въпрос изграждат тъканта на историята на науката и философията, колкото богата, тол- кова и противоречива.

Днес говорим за разясняващата и изтълкуващата дейност (според етимоло- гията от гръцки език) не само като за изкуство за тълкуване на текстове, но и като направление във философията с основен проблем разбирането. Редом с онтологичната (М. Хайдегер, Х. Г. Гадамер), методологичната (Бети) и епистемологичната (П. Рикъор) херменевтика битуват юридичес- ката херменевтика – като тълкуване на правните казуси, филологическата херменевтика – като тълкуване на литературните текстове, теологическа- та херменевтика – като тълкуване на свещеното писание. От 20-те години на XX век започва и бумът в интереса към разбирането и се появява “раз- биращата психология”. Проблематиката се докосва до лингвистиката, се- мантиката и семиотиката. Оформя се един широк кръг от проблемни полета, белязани с херменевтичен привкус; взаимоотношенията в който много наподобяват логиката на херменевтичния кръг. Но всъщност *исто- рията на идеите е история на преобразуването на смисли*. Познанието е лабиринт, в който разбирането играе ролята на нишката на Ариадна.

*

Когато говорим за разбирането, неизбежно попадаме в кръг от понятия, които кореспондират с него, но нито го разясняват, нито го заместват под формата на синоними. Дори напротив, показват какво не е разбирането. Става дума за понятия, зад които се крият познавателни процедури като описанието, обяснението и предвиждането, които заедно с разбирането образуват рамката на изследователските подходи.

Класически пример за понятие, което илюстрира какво не е разбирането, е обяснението, което се свързва приоритетно с природните науки, за раз- лика от разбирането, което е издигнато в култ в науките за духа. Това е

съществено, но не единственото различие между тях. В новата парадигма след К. Хемпел (1965) традиционната контраверсия се трансформира в кръстосване между обяснението и разбирането. Тази постановка в значителна степен е по-близка до действителното взаимоотношение между двете понятия (познавателни процедури). А то е взаимоотношение на особено преплитане и във времето, и в пространството.

Тук ще спомена само част от отграничените от мен различия между обяснението и разбирането. Най-интересното е, че те не са понятия от един порядък, защото *обяснението предхожда разбирането, а разбирането "поглъща" в себе си обяснението*. В този смисъл *обяснението предполага разбирането като резултат, докато разбирането предполага обяснението като предпоставка*. Обяснението си служи с доказателствени разсъждения и е насочено към другите, а разбирането борави с правдоподобни разсъждения и е насочено към разбиращия субект. Обяснението има монологичен характер, фиксира опита и изгражда естественонаучна картина за света. Разбирането предполага диалог, трансформира опита и лежи в основата на изграждането на философската картина на света.

На пръв поглед излиза, че темпорално обяснението е първично, а разбирането е вторично. Но това е само схематично представяне на един от аспектите от познавателния процес, който не би могъл да спре дотук. Не е достатъчно да ми обяснят нещо и аз да го разбера. Истинското, или цялостното разбиране, предполага моята възможност да си служа адекватно с това, което съм разбрала, да мога да го обясня (обяснение от второ ниво) и чрез постигнато последващо разбиране (разбиране от второ ниво) да мога да правя прогнози (предвиждания). В този смисъл може да се каже, че *обяснението е условие за разбирането* (като обработка на материала), а *разбирането е надграждане на обяснението* (като сглобяване на материала).

В наложилото се псевдодихотомическо деление на науките на природни и социални всъщност обяснението се свързва с отсъствието на субекта на познанието в рамките на предметната област, докато разбирането предполага включването на субекта на двата полюса: и като обект, и като субект на познанието! Но значително по-съществено за дефинирането на различията е анализирането на инструментариума, с който си служат различните науки: доказателствени разсъждения в математиката и точните науки, и правдоподобни разсъждения в хуманитарните науки. Първите различават доказателства от догадки, вторите различават една догадка от друга догадка. (Д. Поля, 1970)

От тази гледна точка класическото деление на науките на "науки за природата" и "науки за духа" (В. Дилтай), в което "диференция специфика" е предметът на изследване, би трябвало да се допълни с едно неклассическо деление на науките според основния тип разсъждения и методи, които използват. Тогава те ще се разделят не на два, а на три дяла: доказателствени, описателни и тълкувателни (интерпретативни).

Това деление предполага по-висока степен на рефлексия поради неотгатваемостта му при първо приближение. То размива резките граници между отделните науки и ги прави гранични между два типа рефлексия. Съгласно това деление науките най-общо могат да се класифицират по следния начин:

Според предмета:

науки за природата – естествени;

науки за духа – хуманитарни.

Според метода (типа разсъждения), които използват:

доказателствени – математика, физика, химия;

описателни – биология, история, етнография;

тълкувателни – лингвистика, психология, философия.

Според целта:

емпирични – обслужване на практиката;

теоретични – обслужване на теорията.

Разбирането е метод на познанието, приложим в описателните и тълкувателните науки. В доказателствените науки то се трансформира в разпознаване на вече познатото. Докато обяснението е метод на познанието в доказателствените и описателните науки, в тълкувателните то е с помощни функции.

Както става ясно, описателните науки са общото поле на действие на обяснението и разбирането. В този вид науки се преплитат доказателствените и правдоподобните разсъждения. Тук рязката граница между доказателствените разсъждения, които предполагат доказване, и в този смисъл се свързват приоритетно с обяснението, и правдоподобните разсъждения, които предполагат досещане и ни отправят към *разбирането като доизграждане*, се трансформира в територия за постоянно преминаване на едните в другите.

Ако приемем тази постановка, неизбежно стигаме до извода, че цялата философия се основава на правдоподобни разсъждения. Следователно, заниманията с нея са рисковано занимание, спорно като технология и условно като резултат.

Какъв е тогава *смисълът на философията: абстрактно-логическо упражнение, хармонична гледна точка към света, осмислена мъдрост или интелектуална игра*? Аз не бих се задоволила само с едно от тях. Защото усещам философията като най-свободното поле за разгръщане на разбираемостта.

Разбирането като философски проблем поставя рефлексията на критично изпитание, защото предполага не упражняване на абстрактно-логическото мислене заради самото себе си, а използването му за проникване в скритите механизми на действителността; не една единствена, вездесъща гледна точка, а хармония между всички възможни гледни точки, които човешкото познание може да породи; не осмисляне на ставащото до степен на мъдрост, а използване на мъдростта за осмисляне на поливариантността на света; не просто една интелектуална игра, а разгадаване на "правилата на играта, по които играе Бог". Но за това друг път.

ДОКАЗАТЕЛСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бабанова, М. *Психология на разбирането*. С., Народна просвета, 1969.
2. *Български тълковен речник*. С., Наука и изкуство, 1973.

3. *Бяла книга за образование и подготовка. Да преподаваме и учим – към бъдещето на познанието.* Европейска комисия. XII Ген. Дирекция – образование, подготовка, младеж. С., МОНТ, 1996.
4. **Василев (Васев), Ст.** *Гносеологията: класика и съвременност. Когнитивни, социокултурни и аксиологични аспекти.* С., Рива, 1996.
5. **Витгенщайн, Л.** *Философски изследвания, 206.* В: Избрани съчинения. С., Наука и изкуство, 1988.
6. **Ганчев, Л.** *Културантропологически и културологически анализ на епистемологията.* С., 1998.
7. **Гусев, С. С., Г. Л. Тульчинский.** *Проблема понимания в философии. Философско-гносеологический анализ.* Москва, Издательство политической литературы, 1985.
8. *Енциклопедия психология.* С., Наука и изкуство, 1998.
9. **Пойа, Д.** *Математиката и правдоподобните разсъждения.* Т. 1 Индукция и аналогия в математиката. С., Народна просвета, 1970.
10. **Силенко, Н. А.** *Стиль мышления и научное объяснение.* В: Диалектика и современный стиль мышления. Севастополь, 1983.

**Таня
Желязкова**

**КЪМ
ДЕФИНИРАНЕТО
НА РАЗБИРАНЕТО**